

УДК 796.011:27-788.435]:930.85"04/14"

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ЛИЦАРСЬКОЇ ДОБИ: ПРОЛОНГАЦІЯ КУЛЬТУ ГЕРОЯ ТА СТАВЛЕННЯ ЦЕРКВИ

Поліщук Р.М.

Львівський державний університет фізичної культури
імені Івана Боберського

Фізична культура являє собою суспільне явище, тісно пов'язане з економікою, культурою, суспільно-політичним устроєм певного періоду та конкретного етосу. Заняття фізичними вправами мають величезне виховне значення – сприяють зміцненню дисципліни, підвищенню почуття відповідальності, розвитку наполегливості в досягненні поставленої мети. Такими рисами наділене фізичне виховання середньовіччя, адже фізична культура цього періоду відповідала цивілізаційним вимогам того часу і мала чітко визначену соціальну ієрархію.

Ключові слова: аскетизм, героїзація, лицарство, середньовіччя, християнство.

Постановка проблеми. Крах Римської імперії зумовив руйнацію усталеного суспільного поділу праці та місця індивіда в античному світі. Притаманні античній культурі класичні риси втрачали свої позиції, поступово відмирили, а на перший план виходили традиції народів, які зуміли адаптуватися до нових суспільних відносин.

Античний поліс виформував ідеал різносторонньо розвинутої людини, значне місце в якому належало активній особистості та її фізичним даним. Змагальність, видовищність, мужність тіла та емоційна стійкість були нормою того суспільства, що неодноразово відзначали політики та філософи. Проте, зміна суспільного ладу, а саме перехід до феодальних відносин та утвердження християнських канонів, кардинально змінили вектор розвитку, а ідеал середньовічної людини суттєво відрізнявся від античного.

Цей ідеал відкидав фізичну міць на користь духовного страждання. Відповідно, еталоном постав образ тіла розіп'ятого Христа. Символ гармонійно розвинутої особистості змінив сакральний образ аскета, що відображав страждання в ім'я порятунку душі. Така трансформація поглядів на фізичну культуру в середньовічну добу заслуговує на додаткове дослідження, особливо цікавою постає думка щодо ролі фізичної культури (фізичного виховання) лицарів.

Стан досліджуваної проблеми. Осмисленню поставленої проблеми допомогли праці: Гуревича А.Я. «Категорії середньовікової культури», Хейзинги Й. «Осень Средневековья», Руа Жюст Жана «История рыцарства», Кардини Ф. «Истоки средневекового рыцарства». У них дослідники розкривають тему життєустрою в період середньовіччя та умови, що сприяли організації людини свого дозвілля, та фізичної культури лицарів.

Виклад основного матеріалу. Термін «середні віки», як його визначають сучасні історики, має свої часові межі з кінця V до XVII століття. Середньовіччю властиві оригінальні ідеали, цінності та система норм реалізації людини в суспільному житті, які визначають його специфіку в культурно-історичному просторі. В цілому, характер середньовічної культури визначався двома основними чинниками: пануючим положенням християнської ідеології та церкви, утвердженням християнських цінностей, а також жорсткою регламентацією життя індивіда відповідно до його положення в соціальній ієрархії.

В період Середньовіччя сформувалися чотири основних соціальних верстви суспільства: 1) лицарство, яке потім переросло в дворянство; 2) духовенство, яке було великим землевласником; 3) селяни; 4) городяни або ремісники. Вершиною цієї схеми, на нашу думку, постає фізична культура лицарів, тенденції розвитку якої ми спробуємо окреслити.

Передовсім, варто зауважити, що змінилося світобачення та життєустрій, на що ясніше всього вказує контраст між двома світоглядами – античним та середньовічним. Яскравим прикладом, зокрема, є зміна трактування сенсу поняття "аскетизм". Слово «аскетизм» походить від грецького ἀσκήσις, означає майстерну обробку грубих матеріалів, їх прикраса; похідне від нього ἀσκησις означало вправу, спочатку атлетичну. Відповідно «аскетами» називали атлетів. [3, с. 188–189]. У період середньовічного християнства слово «аскет» вже означало людину, яка знехтувала тілом і загартовує лише дух. Образ святого аскета, який заперечує фізичну культуру, представляв загальний ідеал для всіх соціальних верств [5, с. 56].

Але були й економічні мотиви, які унеможлилювали продовження чи розвиток античного фізичного виховання. Середньовіччя і навіть епоха Відродження не мали стільки фінансових можливостей, тобто грошей, скільки греки та римляни інвестували в палестри, театри та цирки [8].

Щоправда, склалися й притаманні середньовіччю ідеали, які відповідали створеним орденам і верствам феодального суспільства. Таким, наприклад, був ідеал лицаря. Однак, варто зазначити, що в остаточному підсумку він також вписувався в загальний образ аскета. В лицарі поважали і вважали гідними наслідування не тільки фізичну силу, бойовий дух, свідомість орденської честі й поведінку згідно нормам кодексу, а й те, що він ці якості, у більшості випадків, підпорядковував службі Богу і Церкві. «Отже Бог, честь і жінка стали девізом усіх лицарів, гідних захисників вітчизни. Ці магичні слова сяють на їх розкішних і войовничих святах, в їх військових іграх» [4, с. 14]. Така позиція дуже схожа на культу героя в античності, адже лицар, звичайно під покровительством вищих сил, неодмінно мав героїчні здібності та прагнув тієї ж слави.

До того ж, популяризація фізичної культури, певних ігор, зводилась до героїзації – чи

то турнірних баталій, чи романтичних епізодів. Героїзм лицаря – це найвище виявлення самовідданості, мужності й доблесті (які були чеснотами античних героїв (арете)) під час здійснення видатних за своїм значенням дій. Але, також, це самопожертва, що відповідає духу епохи.

Доктор Ерле Ф. Зеглер пише: «вцілому, протягом цього періоду панувала теологія церкви, але існували розбіжності між існуючими варіаціями теїзму, деїзму, плюралізму та гуманізму, державою, що збереглася до теперішнього часу. Таким чином, існувала постійна потреба в підготовці професійних воїнів, які допомагали вирішувати своїй країні політичні проблеми, дисонанси, часто пов'язані з основними релігійними диктатами. Тоді, щоб бути лицарем, абсолютна вимога була забезпечувати максимально досяжну фізичну підготовку. Навіть сьогодні, в умовах все ще суперечливого світового середовища, військовослужбовці прагнуть до найвищих рівнів майстерності, сили та витривалості, як і чоловічий аналог середньовіччя» [10].

Лицарство є найвідомішою традицією середньовіччя. Вона базується на героїчних фантастичних та романтичних історіях та є продовженням парадигми героїзації античного світу. Вигадка про те, що лицарство панувало (у своїй історичній епісі) світом, зумовлена, перш за все, спрагою до честі та слави, а також прагненням дворянства до похвал.

Кожна історична епоха формує притаманні їй моделі світоусвідомлення, в категоріях яких культура репрезентує свій власний зміст. Завдяки такій «категоріальній сітці» люди сприймають дійсність і будують образ світу, що існує у свідомості.

Як зауважує філософ Киричок О., «У цій «сітці координат» як у західноєвропейському, так і в східноєвропейському середньовіччі категорії лицарської культури не просто посідали чільне місце, а й «поклали початок світській етиці» взагалі». До того ж, дослідник виділив дві групи категорій, які, як він підкреслює, «були складною мозаїкою, зітканою з категорій, почерпнутих із різних джерел». До першої він відносить ті, що «зародились у надрах безпосередньо військових формувань і були притаманні лицарським культурам з самого початку їх існування». Цій групі притаманні чесноти – «доблесть», «вірність» і «честь». До другої філософ відносить категорії, як він вважає, «запозичені «ззовні» в інших культурних світоглядах, серед яких головним постає християнство». До цієї групи він відносить – «милосердя», «покору», «куртуазність», «лицарську любов» і т. п. [2]. Тобто, на перший план виходять якості благочестя, жорсткості, вірності, героїзму та любові.

Освіта в середні віки зазвичай полягала у вихованні дворянства, а для звичайних людей вона зорієнтована на вивчення торгівлі та виживання. Важливу роль у виховання дворянства виділена саме лицарству. Благородну молодь відправляли на навчання до будинку іншого благородного мужа (васала). До чотирнадцяти років він навчався жінками та домашніми працівниками.

Після етапу тренінгу, в якому акцентувався увага на навчанні служити людям, хлопчик ставав служником у групі лицарів, доки йому не було двадцяти одного року. Протягом цього

періоду він зосередився на вивченні військових мистецтв, розвитку свого тіла та виконання зобов'язань перед його паном. Відповідно до цього юнаків з аристократичних сімей навчали: 1) їздити верхи, 2) плавати, 3) полювати, 4) стріляти з лука, 5) битися. Їх навчали: 6) розважальним іграм на майданчиках і грі з м'ячем для служби при дворі, а також 7) мистецтву читання віршів, необхідного для придворного з хорошими манерами, і основним танцювальним рухам. Близько двадцяти одного року, можливо раніше, в випадках виняткової хоробрості, юнак ставав лицарем. Бійців, зазвичай, нагороджували під час серйозної релігійної церемонії, яка часто проводилася у період свят і супроводжувалася турнірами чи іншими іграми.

Фізичне виховання лягло в основу навчання лицарства на всіх його етапах розвитку. Його ціллю було набуття військової майстерності, розвитку соціальних грацій та фізичних навичок.

Дослідник історії лицарства Руа Жюст яскраво відгукується про фізичне виховання: «Яка ж була фізична сила цих воїнів, які не знімали свого озброєння цілими днями і переносили в ньому тяготи шляху і бою! І в той же час яка спритність, легкість, жвавість, щоб підхоплюватися і зіскакувати з коня, не чіпаючи стремена! Нарешті, яке мистецтво володіти списом, мечем і сокирами в таких важких обладунках! Зрозуміло, що такого ремесла вчилися довго і важко, і що навчання необхідно було починати з дитинства» [4, с. 42].

Відомий дослідник середньовічної історії, теоретик культури Й. Хейзінга також не міг залишитися осторонь тематики лицарства. Він вважає, що воно повинно розглядатися в значенні історії цивілізації: як гордість, як риси високої етичної цінності, що готують шлях до милосердя і права. «Говорячи про систему лицарських ідей як про благородну гру за правилами честі і за вимогами чесноти, можливо визначити зв'язок між лицарством і еволюцією міжнародного права. Хоча витоки останнього лежать в античності і в канонічному праві, лицарство було тим ферментом, який сприяв розвитку законів ведення воєн. Поняття міжнародного права було підготовлено лицарським ідеалом прекрасного життя відповідно до вимог закону і честі» [7, с. 69–79].

Дослідник витоків лицарства Ф. Кардіні, начебто підбиваючи підсумки, зазначає: «В реальному житті лицарі були, як правило, дуже далекі від ідеалу. Багато з них обмежувалися лише знанням військової справи, фізичним загартуванням, нехтуючи освітою. Значна частина лицарів була неосвіченою, грубою, по суті, неписьменною. Але максимальні вимоги до лицаря сформувався в високий етичний кодекс, який в ідеалі згуртовував лицарство. Кращі риси лицарського етосу увійшли в світову культуру, в системи етичних цінностей наступних епох» [1, с. 24].

Звичайно, формування такої системи цінностей не проходило осторонь християнської культури, а, більш того, під пильним оком Церкви. Остання в цей час отримує подвійну вагу в суспільстві: по-перше, домінує у сфері духовній; по-друге, має розвинуту організацію життя на ґрунті фінансового господарства – по суті стає найбільшим феодалом.

Церква нарікала на лицарство через присутність еротичних елементів, бо романтичний ідеал був

фактично перелюбним, оскільки лицарі часто залицялися до одруженої жінки. Однак, Церква схвалила деякі інші ідеали лицарства, такі як аскетичні тенденції, що передбачали страждання за віру.

Теологічне вчення церкви, відповідно до середньовічних християнських ідеалів людини, проголошувало презирство фізичних потягів і концентрувало увагу на потойбічному щасті. Наслідком цього стало те, що в педагогічних закладах, що діяли під безпосереднім керівництвом християнської церкви, були скасовані заняття фізичною культурою, відтиснуто на задній план гігієнічне виховання. Це вчення відмовилося від існуючих в примітивному суспільстві обрядів посвячення (первісних ініціацій), пов'язаних з віковими категоріями, зрадило античні принципи виховання і протягом довгого часу не враховувало дитячий і перехідний вік. Дітей розглядали як маленьких дорослих, не усвідомлювали роль дитячих рухливих ігор, необхідних для розвитку особистості, більш того, вважали їх джерелом гріха, що відволікає від роздумів.

Посилаючись на раннього теолога Тертуліана, це християнське вчення оголосило фізичні вправи та ігри діями диявола. Він писав: «походження ігор, що багатьом з нас невідомо, шукати його доведеться в язичницьких книгах ... серед інших забобних обрядів, заснували під виглядом релігії видовища. Всі ігри названі з того чи іншого язичницькому божеству. ... походження ігор ... бере початок від зла, від безсоромності, від насильства, від ненависті...» [6, с. 277–293].

Різним було ставлення до фізичної культури отців православної і католицької церкви, які розробляли основні церковні догмати. Батьки православної церкви в меншій мірі симпатизували аскетизму. Про це свідчать послання апостола Павла до коринф'ян, які рясніють критеріями оцінки фізичних даних людини, але і такі заяви, як, наприклад, зроблені Еврапіусом, який нази-

вав брудними собаками своїх друзів, що не відрізнялися охайністю [5, с. 62].

Погляди Церкви на фізичне виховання в середньовіччі створюють певну негативну оцінку тілесній культурі. Усталена думка полягає в тому, що церква виступає проти фізичного виховання з трьох конкретних причин.

По-перше, церква була стурбована тим, що вважала зневажливими римський (видовища і плотські ігри поганського штибу) спорт та ігри; *по-друге*, вона тісно пов'язувала римські ігри з поганськими релігіями, а тогочасна церква була далека від толерантності до інших конфесій. *По-третьє*, в церкві розвивається концепція «диявольського характеру тіла». Тіло та душа все частіше розглядалися як дві протилежні сутності: душа повинна бути збережена і зміцнена, тоді як тіло не повинно задовольнятися будь-яким способом, включаючи розважальні або корисні фізичні вправи [9].

Висновок. Як і попередня епоха, Середньовіччя прагнуло виховати воїнів для демонстрації військової та аристократичної могутності, своєї переваги у військово-фізичній підготовці. Цьому сприяло утвердження феодального ладу, коли для захисту володінь необхідні були навчені військовому мистецтву люди.

Лицарська доба характерна також пролонгацією культу герою з усіма його чеснотами. Лицарство підтримувала Церква, хоча ідеалом вважалося духовне життя, фізичні якості відводилися на другий план, а фізичні вправи, починаючи від Тертуліана, вважалися «диявольською потіхою». Проте, мужні воїни відстоювали права і канони Церкви – найбільшого землевласника (феодала), здійснювали походи на землі «невірних». Накопичений досвід, який вилився у кодекс лицаря, а також супутні турнірам фізичні вправи стали наступною ланкою у становленні фізичної культури подальших епох.

Список літератури:

1. Кардини Ф. Истоки средневекового рыцарства: Пер. с ит. / Вступ. ст. В.И. Уколовой. Общ. ред. В.И. Уколовой и Л.А. Котельниковой. – М.: Прогресс, 1987. – 384 с.
2. Киричок О.Б. Категорії лицарської етики в контексті філософської культури Київської Русі / Матеріали наукових читань «Вітчизняна філософія: інтелектуальний і культурний контекст», присвячених 70-річчю видатного українського філософа Вілена Сергійовича Горського // Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Спецвипуск. – К., 2002. – С. 39–45.
3. Новая философская энциклопедия. В четырех томах / Ин-т философии РАН. Научно-ред. совет: В.С. Степин, А.А. Гусейнов, Г.Ю. Семигин. М.: Мысль, 2010, т. I, А–Д. С. 188–189.
4. Руа Жюст Жан, История рыцарства, сочинение. СПб.: Типография Леонида Демиса, 1858. – 196 с.
5. Степанюк С.І., Гречанюк О.О., Маляренко І.В. Методичний посібник для вивчення дисципліни «Історія фізичної культури» за блочно-модульною системою: Для студентів денної та заочної форми навчання факультету фізичного виховання та спорту. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2006. – 236 с.
6. Тертуллиан Квинт Септимий Флорент. Избранные сочинения. Пер. Э. Юнца. М.: «Прогресс», 1994. С. 277–293.
7. Хейзинга Й. Политическое и военное значение рыцарских идей в позднем средневековье // Человек. – М., 1997. – Вып. 5. – С. 69–79.
8. Ludwig H. Joseph. Physical Education in the Early Middle Ages [Електронний ресурс] / Ludwиг H. Joseph // MEDIEVALISTS.NET. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.medievalists.net/2014/07/physical-education-early-middle-ages/>.
9. SHAILESH SUROLIA. Physical Education in Medieval and Early Modern Europe [Електронний ресурс] / SHAILESH SUROLIA // Preserve Articles. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.preservearticles.com/2012010620044/physical-education-in-medieval-and-early-modern-europe.html>.
10. Zeigler Earle F. Sport and Physical Education in the Middle Ages / Zeigler F. Zeigler. Published: December 2006 Format: Perfect Bound Softcover (B/W). – С. 284.

Полищук Р.М.

Львовский государственный университет
физической культуры имени Ивана Боберского

ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА РЫЦАРСКОЙ ЭПОХИ: ПРОЛОНГАЦИЯ КУЛЬТА ГЕРОЯ И ОТНОШЕНИЯ ЦЕРКВИ

Аннотация

Физическая культура представляет собой общественное явление, тесно связанное с экономикой, культурой, общественно-политическим строем определенного периода и конкретного этноса. Занятия физическими упражнениями имеют огромное воспитательное значение – способствуют укреплению дисциплины, повышению чувства ответственности, развитию настойчивости в достижении поставленной цели. Такими чертами наделен физическое воспитание средневековья, ведь физическая культура этого периода отвечала цивилизационным требованиям того времени и имела четко определенную социальную иерархию.

Ключевые слова: аскетизм, героизация, рыцарство, средневековья, христианство.

Polishchuk R.M.

Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Bobersky

PHYSICAL CULTURE OF THE KNIGHT'S AGE: PROLONGATION OF THE HERO'S CULT AND CHURCH'S ATTITUDE

Summary

Physical culture is a social phenomenon, closely related to the economy, culture, socio-political structure of a certain period and a specific ethos. Physical exercise has a tremendous educational value – they promote discipline, increase sense of responsibility, development of perseverance in achieving the goal. Such features are endowed with the physical education of the Middle Ages, since the physical culture of this period corresponded to the civilizational requirements of that time and had a clearly defined social hierarchy.

Keywords: asceticism, heroization, chivalry, medieval, christianity.